

**Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen**

Prof. Dr. J.M.G. Leune

**Beknopte geschiedenis en betekenis
van de
Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek**

Samenvatting Hofzaallezing, Bergen op Zoom, 26 januari 2010

Rotterdam, januari 2010

Beknopte geschiedenis

Tot de bouw van de forten Lillo en Liefkenshoek werd door de magistraat van Antwerpen in 1578 besloten nadat deze stad de zijde van de Opstand in de Nederlanden had gekozen en een aanval van Spaanse troepen op deze Scheldestad, die zich had ontwikkeld tot veruit de grootste wereldhaven en tot een belangrijk bolwerk van de Reformatie, te verwachten viel. Het fort Lillo werd gesitueerd op de Brabantse oever van de Schelde en het fort Liefkenshoek aan de overkant, dus op de Vlaamse zijde. In de jaren 1579 en 1580 werden ze beide operationeel. Vijf jaar later zou blijken dat hun aanleg (conform de principes van het Oud-Nederlandse vestingstelsel) niet kon verhinderen dat Antwerpen opnieuw volledig in Spaanse handen kwam. Deze gebeurtenis is bekend geworden als “de Val van Antwerpen”. Vrijwel gelijktijdig veranderde de functie van Lillo en Liefkenshoek radicaal. Ze kwamen in handen van de opstandelingen in de Noordelijke Nederlanden. Vanaf augustus 1585 werden het vestingwerken van de Republiek der Verenigde Nederlanden (in wording) en werden ze aangestuurd vanuit het Staatse leger. Hun taak werd niet langer om Antwerpen te beschermen, maar om deze rijke koopmanstad na de exodus van overwegend reformatorisch gezinde kooplieden en van handelskapitaal additionele schade te berokkenen in het belang van de havens in de Noordelijke Nederlanden, die van Amsterdam voorop, en wel door in de Schelde, circa 20 kilometer noordelijk van Antwerpen, een fiscale barrière aan te brengen en die zonodig met geweld vanaf de forten, ondersteund door een of meer oorlogsschepen, te handhaven. Vanaf de forten kon het scheepvaartverkeer vanuit en naar Antwerpen volledig worden gecontroleerd. Antwerpen onderging als handelsstad een gevoelige achteruitgang vanwege belastingen die over in- en uitgevoerde goederen dienden te worden betaald. Bij het afdwingen daarvan speelden Lillo en Liefkenshoek een sleutelrol.

In 1588 besloot de Raad van State dat de Gecommitteerde Raden van Zeeland met het bestuur en beheer van Lillo en Liefkenshoek werden belast. Dat gebeurde op praktische gronden. Middelburg was dichterbij dan Den Haag. Wel bleven de beide forten formeel onderdeel van de Generaliteit (onder meer qua financiering) en werden zij bestuurd in naam van de Staten-Generaal.

De adempauze in de Tachtigjarige Oorlog die geboekstaafd is als het “Twaalfjarig Bestand” is benut om de forten te versterken. In beide gevallen gebeurde dat onder regie van de vestingbouwer David van Orliëns. Lillo onderging in 1609 een ingrijpende aanpassing (onder meer door de toevoeging, aan de zeezijde, van een vijfde bolwerk), Liefkenshoek werd in 1614 (gelijktijdig met de herbedijking van de polders van Doel en van St. Anna-Ketenisse) nagenoeg volledig herbouwd.

De positie van het fort Lillo werd in 1628 verder versterkt door de bouw van het fort Frederik Hendrik op de grens van de polders van Lillo en Berendrecht. Vier jaar later kwamen het nabij fort Lillo gelegen fort Kruisschans en de forten St. Jacob, Stoofgat (ofwel St. Ambroise), St. Martin (ofwel Hoogerwerf) en St. Anna (in de polder van Namen) in handen van het Staatse leger, waardoor de positie van dit leger in de zuidwestelijke delta aanzienlijk werd verstevigd, nadat de Spanjaarden een jaar eerder al een gevoelig verlies hadden geleden bij de “Slag op het Slaak”.

Toen er in 1648 een einde kwam aan de Tachtigjarige Oorlog werd in het vredesverdrag (het Verdrag van Münster) vastgelegd dat Spanje en de Republiek de gebieden behielden die ze op dat moment militair beheersten. Voorts werd bepaald dat de Republiek het recht had om de Schelde gesloten te houden voor de zeevaart. De rivier mocht wel gebruikt worden voor handels- en passagiersvervoer tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden. De forten Lillo en Liefkenshoek bleven in bezit van de Republiek, evenals de forten Kruisschans en Frederik Hendrik, die overigens krachtens het vredesverdrag gesloopt hadden moeten worden, hetgeen niet gebeurde.

In de periode 1585-1648 zijn door het Spaanse leger diverse mislukte pogingen gedaan om Lillo en Liefkenshoek te veroveren. In de tweede helft van de 17de eeuw en tijdens de Spaanse Successieoorlog (1700-1713) trachtten ook Franse troepen vergeefs om deze vestingwerken in hun bezit te krijgen. Vanaf 1713 werden de Zuidelijke Nederlanden getransformeerd van de Spaanse in de Oostenrijkse Nederlanden. De leiding van de forten werd in bestuurlijk opzicht geconfronteerd met een nieuwe omringende autoriteit.

In 1747, tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), slaagden de Fransen erin om Lillo en Liefkenshoek te veroveren en te bezetten, doch reeds een jaar later kwamen de forten als uitvloeisel van de Vrede van Aken terug in handen van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Vooral het fort Lillo was zwaar beschadigd.

Vanaf 1780 kwam er een verandering in de opvatting van de Oostenrijkse autoriteiten over de invloed van de Republiek der Verenigde Nederlanden in de Zuidelijke Nederlanden. In 1785 kwam in Fontainebleau onder internationale, vooral Franse, druk een verdrag tot stand, waarbij er een einde werd gemaakt aan de militaire bemoeienis van de Republiek met de gang van zaken in de Zuidelijke Nederlanden, zoals deze in 1713 (bij de beslechting van de Spaanse Successieoorlog) was overeengekomen en in 1748 (bij de Vrede van Aken) was herbevestigd. Overeengekomen werd dat de forten Lillo en Liefkenshoek vanaf 12 februari 1786 gingen behoren tot het grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden. Wel behield de Republiek het recht om het scheepvaartverkeer op de Schelde te reguleren. Met name in verband hiermee werd het fort Bath gebouwd. Dit fort nam de militaire en de economische functies van Lillo en Liefkenshoek over.

In de periode 1795-1814 kwamen Lillo en Liefkenshoek in Franse handen en werden ze ingrijpend verbouwd. Na de hereniging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden in 1815 (als uitvloeisel van het Verdrag van Wenen) kwamen de forten in het bezit van het Koninkrijk der Nederlanden. Na de Belgische Opstand van 1830 bleven zij nog gedurende negen jaren als militaire bolwerken van Nederland intact. Pas nadat de autonomie van de Belgische staat onomstotelijk was vastgesteld en volkenrechtelijk was geregeld (dat gebeurde op 19 april 1839) verdwenen Nederlandse militairen er definitief. De rol van de forten als betekenisvolle vestingwerken was inmiddels uitgespeeld. Bij Koninklijk Besluit van 15 januari 1894 werden Lillo en Liefkenshoek als militaire vestingwerken buiten gebruik gesteld, vrijwel driehonderd jaar nadat zij als zodanig waren aangelegd. Toen er na de Tweede Wereldoorlog plannen werden gemaakt voor een aanzienlijke uitbreiding van de haven van Antwerpen op beide Scheldeoevers heeft het weinig gescheeld of de beide forten zouden, net zoals diverse polderdorpen op de Brabantse oever, worden gesloopt. De stadsbestuurders van Antwerpen konden uiteindelijk overtuigd worden van de monumentale betekenis van beide vestingwerken. In 1981 werd het fort Lillo door de Belgische regering aangewezen als beschermd monument. Vier jaar later verwierf Liefkenshoek eenzelfde status. Anno 2010 vormen beide voormalige forten op de Scheldeoevers bijzondere enclaves, omringd door multinationals. Lillo behoort thans tot het grondgebied van de stad Antwerpen en Liefkenshoek tot dat van de stad Beveren.

De betekenis van de forten

Over de betekenis van de forten Lillo en Liefkenshoek (en de bijbehorende steunforten) voor de Republiek der Verenigde Nederlanden (in wording) in de (onderzochte) periode 15 augustus 1585 tot 12 februari 1786 kan, samenvattend, het volgende worden geconcludeerd.

In de eerste plaats fungeerden de forten als machtsinstrumenten in handen van deze Republiek om het scheepvaartverkeer vanuit en naar Antwerpen te beheersen. Zonder die forten was het niet mogelijk geweest om in de Schelde een fiscale barrière op te werpen en te handhaven, ten nadele van Antwerpen en ten voordele van de havens in de Noordelijke Nederlanden. Ze droegen er in betekenisvolle mate aan bij dat er in de 17de eeuw in de Republiek een spectaculaire welvaartsgroei op gang kon komen. De forten legden mede de basis voor de Gouden Eeuw in de Republiek.

Bij het trekken van een conclusie over deze economische betekenis van Lillo en Liefkenshoek dient onderscheid te worden gemaakt tussen hun directe en hun indirecte betekenis. Hun directe economische betekenis kan worden afgeleid uit hun functioneren als douanekantoor in de scheepvaartroute naar en vanuit Antwerpen. Deze betekenis kan operationeel worden geduïd als de opbrengst van de belastingen die in de Schelde nabij het fort Lillo werden afgedwongen, in het bijzonder de Tol van Zeeland en de convoeien en licenten. Van deze twee kan de eerstgenoemde belasting als bescheiden worden gekwalificeerd. In de periode 1629 t/m 1785 bedroeg de gemiddelde opbrengst ervan te Lillo slechts 259 pond Vlaams per jaar. Daarentegen brachten de convoeien en licenten te Lillo in de 17de en 18de eeuw gemiddeld 4.120 pond Vlaams per jaar op, dat is dus bijna 16 keer zoveel. Bezien over de gehele periode 1597 tot en met 1787 werd er in het ontvangstkantoor te Lillo een bedrag aan convoeien en licenten geïncasseerd van 786.972 pond Vlaams. In de ontvangstkantoren binnen de provincie Zeeland bedroeg die opbrengst in dat tijdvak 5.817.597 pond Vlaams. Worden de ontvangsten in de Zeeuwse kantoren buiten de provincie Zeeland meegeteld dan bedroeg die opbrengst 8.172.942 pond Vlaams. Het aandeel van het kantoor te Lillo in de Zeeuwse ontvangsten bedroeg dus respectievelijk 13 en 10 procent. Er is een groot verschil tussen de opbrengsten van de convoeien en licenten te Lillo in de 17de en de 18de eeuw. In de 17de eeuw bedroegen zij gemiddeld 3.270 pond en in de 18de eeuw gemiddeld 5.100 ponden Vlaams per jaar. Deze verschuiving indiceert de intensivering van het handelsverkeer via de Schelde vanuit en naar Antwerpen in de 18de eeuw.

Het relatieve aandeel van de opbrengsten te Lillo in het geheel van de Zeeuwse ontvangsten liep tussen de twee onderzochte eeuwen nog sterker uiteen. In de 17de eeuw bedroeg dit aandeel in de Zeeuwse opbrengsten in beperkte zin 7 % en in ruime zin 6 %; in de 18de eeuw liepen deze percentages op tot respectievelijk 44 en 21.¹ Het belang van Lillo als douanekantoor nam dus in de loop van de tijd sterk toe, met name vanaf de beslechting van de Spaanse Successieoorlog in 1713, al deden zich ook in de 18de eeuw diverse schommelingen in de relatieve positie van Lillo als belastingkantoor voor.

Het relatieve belang van het ontvangstkantoor te Lillo, vergeleken met vergelijkbare kantoren in andere Zeeuwse havenplaatsen, was in de 17de eeuw bescheiden te noemen. In de 18de eeuw nam het belang van dit kantoor aanzienlijk toe en is het gemiddeld genomen belangrijker dan elk van de afzonderlijke Zeeuwse kantoren. Verscheidene malen werden er in Lillo meer convooien en licenten geïncasseerd dan in de qua belastingheffing twee grootste Zeeuwse havenplaatsen, te weten die te Middelburg en te Zierikzee.

De indirecte economische betekenis van de forten Lillo en Liefkenshoek kan worden gedefinieerd als hun bijdrage aan de beteugeling van (de groei van) de haven van Antwerpen, c.q. hun bijdrage aan de groei en bloei van de havens elders in West-Europa, waaronder die in de Noordelijke Nederlanden, in het bijzonder die van Amsterdam. Het vaststellen van deze betekenis is verre van eenvoudig, omdat de groei en bloei van concurrerende havens ook door andere factoren is bepaald dan door de fiscale barrière die vrijwel direct na de Val van Antwerpen in de Schelde is opgeworpen. Het bepalen van het relatieve gewicht van die barrière viel buiten het bestek van mijn onderzoek. Indien men zich niettemin zou willen wagen aan een schatting van dit gewicht, dan lijkt de conclusie plausibel dat de indirecte economische betekenis van de forten Lillo en Liefkenshoek voor de ontwikkeling van het handelsverkeer in de Noordelijke Nederlanden beduidend is geweest. Deze vanuit Holland en Zeeland beheerste Scheldeforten hebben verhinderd dat de haven van Antwerpen na 1585 haar positie als de veruit grootste wereldhaven kon herwinnen. Dit effect was dus niet slechts de resultante van de exodus van een koopmanselite en van kapitaal direct na de Val van Antwerpen, maar ook van de wijze waarop de haven van Antwerpen aansluitend in de economische (wurg)greep van de Republiek der Verenigde Nederlanden belandde. Zonder beheersing van de forten Lillo en Liefkenshoek en de bijbehorende steunforten was dit, militair gezien, vrijwel onmogelijk geweest.

Ook na 1648 bleef de "slagboom" in het handelsverkeer vanuit en naar Antwerpen via de Schelde in belangrijke mate bij Lillo gesitueerd. Via de monding van de Schelde tussen Vlissingen en Cadzand kon het intensieve handelsverkeer tussen de Republiek en de Zuidelijke Nederlanden, dat verliep via de verbinding tussen de Schelde en de Rijn, niet worden beheerst. Bovendien was het militair gezien, gelet op de draagwijdte van het geschut in de 17de en 18de eeuw en de breedte van de Schelde, aanzienlijk eenvoudiger en effectiever om het scheepvaartverkeer vanuit en naar Antwerpen bij Lillo te beheersen dan bij de monding van de Schelde.

In de tweede plaats waren de forten, vooral tijdens de periode 1585-1648, van belang als uitvalsbases voor acties van het Staatse leger, met name richting Antwerpen en het noordwestelijke deel van Brabant en het noordoostelijke deel van Vlaanderen. De samenhang tussen het bezit van het fort Liefkenshoek enerzijds en de verovering en daarna de verdediging van plaatsen in het laatstgenoemde gebiedsdeel werd in 1580 onderkend door Willem van Oranje toen hij het stadsbestuur van Gent verzocht om erop te letten dat de steden Hulst en Axel niet in handen van de Spanjaarden zouden komen, onder meer vanwege het belang daarvan voor het behoud van het fort Liefkenshoek. Dit fort werd dus niet alleen gezien als een toegangspoort vanuit het noorden richting Antwerpen, maar ook, omgekeerd, als een vestingwerk dat van belang was voor militaire acties (zowel offensieve als defensieve) in dat deel van Vlaanderen dat vanaf het laatste decennium van de 16de eeuw gewoonlijk (en vanaf 1648 ook in formele zin) als Staats-Vlaanderen is betiteld. In 1632 vervulden de forten Lillo en Liefkenshoek een faciliterende rol bij de verovering door het Staatse leger van de forten Kruisschans, St. Jacob, Stoofgat (St. Ambroise), St. Martin (Hoogerwerf) en St. Anna (in de polder van Namen), waardoor de positie van het Staatse leger in de zuidwestelijke Delta aanzienlijk werd versterkt.

Dat deze tweede functie van Lillo en Liefkenshoek niet steeds succesvol werd vervuld blijkt uit mislukte pogingen om vanuit deze vestingwerken Antwerpen te veroveren en uit de dramatische nederlaag die het

¹ De opbrengsten in de beperkte betekenis omvatten de convooien en licenten die werden ontvangen in de Zeeuwse havenplaatsen, d.w.z. in Middelburg, Vlissingen, Veere, Zierikzee, Goes, Tholen, Brouwershaven en Arnemuiden. Bij de opbrengsten in de ruime zin zijn daaraan toegevoegd: de opbrengsten van de kantoren in Staats-Vlaanderen en van diverse Zeeuwse kantoren in Brabant en Holland waar het zogeheten halflicent werd geïncasseerd.

Staatse leger in dit verband in juni 1638 bij Kallo leed, waarbij ca. 700 Staatse militairen sneuvelden en ca. 2500 krijgsgevangenen werden gemaakt.

Na de verovering van plaatsen en streken in Brabant en Vlaanderen droegen Lillo en Liefkenshoek in meer defensieve zin bij aan de stabilisering van de machtspositie van het Staatse leger in het grensgebied tussen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden. Het belang daarvan bleek met name in 1648 toen bij het sluiten van de Vrede van Münster werd overeengekomen dat de door het Staatse leger op de Spanjaarden veroverde gebiedsdelen in het bezit van de Republiek der Verenigde Nederlanden mochten blijven. Lillo en Liefkenshoek leverden dus een bijdrage aan het vaststellen van de demarcatielijn, in staatkundige zin, tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, zoals deze heden ten dage nog in overwegende mate de grens markeert tussen Nederland en België.

In de derde plaats fungeerden Lillo en Liefkenshoek in de 17de en 18de eeuw als vestingwerken met een logistieke functie ten behoeve van het Staatse leger, onder meer door te functioneren als uitwisselingsplaats van krijgsgevangenen, bevoorradingsplaats van gevechtseenheden en opvangplaats en doorvoerlocatie van militairen van het Staatse leger die tijdens gevechten in het zuidwestelijke deltagebied waren gesneuveld of gewond. Deze functie manifesteerde zich met name in de periode 1585-1609 en tijdens de Spaanse Successieoorlog, in het bijzonder in de jaren 1701-1709.

In de vierde plaats fungeerden Lillo en Liefkenshoek als exclusieve bolwerken en enclaves van de gereformeerde religie op de oevers van de Schelde ten noorden van Antwerpen en daardoor als vooruitgeschoven posten in de godsdienststrijd tussen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden. Ook in dit opzicht functioneerden zij als frontier- c.q. als barrière-vestingen. De uiterst spanningsvolle betrekkingen tussen de forten en hun omgeving hadden niet alleen een militaire, economische en staatkundige, maar ook een kerkelijke achtergrond. In de loop van de 18de eeuw namen de spanningen op dit terrein af, nadat de positie van de gereformeerde fortkerken alsmaar zwakker was geworden en rooms-katholieken zelfs binnen de forten sleutelposities verwierven, een ontwikkeling die een treffende gelijkenis vertoont met de herleving van het katholicisme in Bergen op Zoom, zoals deze zo uitmuntend is beschreven in de dissertatie van Charles de Mooij.

Mede als uitvloeisel van de reeds vermelde functies, maar ook te beschouwen als een betekenis sui generis, fungeerden de forten tenslotte als symbolen van de macht en de invloed van de Republiek der Verenigde Nederlanden binnen West-Europa in het algemeen en het zuidwestelijke deltagebied in het bijzonder. Deze functie manifesteerde zich vooral in de bloeitijd van de Republiek, dus tijdens de Gouden Eeuw, in het bijzonder in de eerste helft daarvan. Lillo en Liefkenshoek behoorden tot de bezittingen waarmee de “triomf van de Republiek” kon worden gedemonstreerd. Het is geen toeval dat ze deze functie in 1786, toen de Republiek in een staat van verval verkeerde, verloren.

De relatie met Bergen op Zoom

Dat er tussen de Scheldestad Bergen op Zoom en de Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek verscheidene connecties waren wekt geen verwondering. Bergen op Zoom was de dichtstbijzijnde grote Staatse stad. Veelvuldig traden er in de door mij onderzochte periode over en weer verplaatsingen op van eenheden van het Staatse leger. Velerlei personen uit Bergen op Zoom fungeerden als belangrijke leveranciers van goederen en diensten ten behoeve van de inwoners van de forten. Ik noem bij wijze van voorbeelden: de leverantie van bouwmaterialen en van transport- en notarisdiensten. Diverse militairen en burgers die in de forten verbleven waren uit Bergen op Zoom afkomstig of onderhielden met personen aldaar familiale betrekkingen (zie de bijlage). Voorbeelden zijn:

- De predikant Martinus Anosy
- De majoor-commies Anthony de Baudoux
- De commies en ontvanger Josias van Hulst
- De ondercommies Engelbert van Overstraten
- De slager Nicolaas van Pagee
- Diverse leden van het schippersgeslacht Paulier (Poulier)
- De commandeur Johan Seijs

- Diens broer, de kapitein Anthony Seijs
- De secretaris van de magistraat Hendrik Temet
- De commies Servaes van Uffelen
- De predikant Nathan Vay
- De vestingbouwkundig ingenieur Jacob Vleugels
- De bakker Jan Volmer (Volmar)

In de periode 1585-1648 fungeerden de Staatse Scheldeforten als buffers tegen mogelijke aanvallen door het Spaanse leger via de Schelde op Bergen op Zoom. Via de forten Lillo en Liefkenshoek en de steunforten Frederik Hendrik, Kruisschans en ook dank zij het Staatse bezit van het fort Hoogerwerf kon worden verhinderd dat Spaanse troepen en materieel via de Schelde naar Bergen op Zoom (en andere plaatsen in westelijk Noord-Brabant) werden vervoerd. Zo werd in 1622 de bezetting van het fort Lillo versterkt met het oog op de ontzetting van Bergen op Zoom, dat door de Spanjaarden werd belegerd (“merck toch hoe sterck”). Als uitvalsbasis voor de geslaagde ontzetting speelde Lillo een belangrijke rol.

Bijlage

Families uit mijn repertorium betreffende Lillo en Liefkenshoek afkomstig uit of met andersoortige connecties in Bergen op Zoom

(NB: uitgezonderd familienamen met een veel voorkomend patronymisch karakter zoals Adriaensen, Andriessen, Hendriks, Jacobs, Jansen, Marinussen, Mertens, Pauwels, Pietersen en Willems)

Aenraedt	Domus	Mourick, van
Anosy	Drabbe	Munck, de
Assendelft, van	Driebergen, van	Nicolai
Auwers	Eekman	Nijs, de
Ayala, d'	Elden, van	Nolde
Baars, van	Engelen	Ogiers
Ballee	Erasmus	Overbeke, van
Barents	Eskens	Overstraten, van
Baudoux	Essers	Pagee, van
Bedaulx	Everwijn	Passchiersen
Benau	Forbes	Paulier (Poulier)
Benthem, van	Francken	Pilkington
Beranger	Get, de	Pontenij
Berendrecht	Gordens	Pottey
Bergaigne, de	Heckermans	Ram
Berghem, van	Heemst, van	Ribbers
Bitter	Heijbeek	Riddings
Bleers	Hollander, den	Riemsdijk, van
Bloedhout	Hond, de	Rocque, de la
Blom	Hoorn, van den	Rosenraad
Bodel	Huls, van	Schillemans
Bodmer	Hulst, van der	Schouwenbergh
Boogaert	Jager, de	Schuler
Borgers	Kasper	Schuurman
Bosch, van den	Kemp	Schweinitz, van
Bouman	Keppen	Seijs
Bouwers	Ketelaer	Snouck
Brassaart	Kiers	Strijdom
Brauw, de	Koelman	Stuart
Broucsaut (Chantraines dict Br.)	Kouwenbergh	Suchtelen, van
Bruce	Lanfferman	Sweers (Suerius)
Bruijs	Lang, de	Tant
Bruynvisch	Latum, van	Temet
Buvry, de	Leen, van de	Thienen, van
Cabeljau	Lelie, de	Uffelen, van
Camerling	Levin, de (van Famars)	Valck, de
Cannar	Lievens	Valcke
Cederquist	Lint (Lind)	Vastman
Cnollaert (Knollaert)	Lith, van	Vay
Cock, de	Loo, van	Verbert
Coten, van	Maet	Verschuur
Couwerve, van	Manteau	Vetten
Cuijlenborch, van	Maten	Vleugels
Danckaerts	Meer, van	Volmer (Volmaer)
Daniels	Merckenstein, van	Voorden, van der
Dauids	Miers	Vrient, de
Decem	Mijll, van der	Wiltschut
	Mostman	